

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิชาสังคมศึกษา

หลักสูตรและจุดประสงค์ของหลักสูตรกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต

หลักสูตรสังคมศึกษาระดับประถมศึกษาชั้นต้น จะเป็นวิชาหนึ่งที่บูรณาการไว้ในกลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตร่วมกับวิชาสุขศึกษาและวิทยาศาสตร์ โดยใช้ชื่อว่าหลักสูตรกลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในด้านอนามัย ประชากร การเมือง การปกครอง ศาสนา วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยมุ่งให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงสภาพปัญหา กระบวนการแก้ปัญหา และสามารถนำประสบการณ์เหล่านี้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต จึงต้องปลูกฝังให้มีคุณลักษณะดังนี้ (กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ : 2534)

1. มีความเข้าใจพื้นฐานและปฏิบัติได้ถูกต้องในด้านสุขภาพอนามัย ทางร่างกายและจิตใจทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม
2. มีความรู้และทักษะพื้นฐานเกี่ยวกับสังคมและธรรมชาติ นิสยไฟหาความรู้อยู่เสมอ
3. สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง
4. มีทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ สามารถนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้
5. มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม
6. มีความเข้าใจเลื่อมใสในการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข
7. เข้าใจหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยตระหนักในหน้าที่ความรับผิดชอบ ปฏิบัติในขอบเขตแห่งสิทธิเสรีภาพ
8. มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย และความเป็นเอกราชของชาติ เกิดทุนสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

จุดประสงค์ของกลุ่มวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตมีแนวความคิดที่จะพัฒนาคนให้เป็นพลเมืองของสังคมมีศักยภาพแห่งความเป็นคนนั่นเองและการพัฒนาในที่นี้ควรจะพัฒนาให้สอดคล้องกับลักษณะของสังคมไทยที่มีระบอบการปกครองประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีเอกลักษณ์และการสังคมนวัตกรรมที่สืบต่อกันมาอันยาวนาน

อาชีพของคนในชุมชนที่นักเรียนอาศัยอยู่ อาชีพใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน วิชาการเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิต การประกอบอาชีพของผู้ใช้แรงงาน การใช้แรงงานเด็ก กฎหมายแรงงาน กิจการสหการในโรงเรียน ในชุมชน ในการวิจัยครั้งนี้จึงมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับการนำเนื้อหาในหน่วยเรื่องการทำมาหากินมาใช้ในการสอนโดยใช้แหล่งความรู้ในชุมชนได้ดี

ลักษณะธรรมชาติของวิชาสังคมศึกษา

วิชาสังคมศึกษา เน้นวิชาที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยเนื้อหาวิชาที่คัดเลือกมาอย่างเหมาะสมจากวิชาสังคมศาสตร์ทุกแขนง และสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องได้แก่ จิตวิทยาและจิตวิทยาสังคม สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ และประชากรศาสตร์ ในระดับประถมศึกษาเนื้อหาวิชาสังคมศึกษาได้จัดเป็นลักษณะเนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องจากวิชาในสาขาสังคมศึกษา แบบสหวิทยาการหรือบูรณาการเข้าด้วยกัน เพื่อมุ่งที่จะให้ผู้เรียนพัฒนาตนเองให้เป็นพลเมืองดี เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สามารถอยู่ร่วมกับคนในสังคมอย่างมีความสุข สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันได้

(ลาวัญย์ วิทยาอุฒชกุล : 2533)

การที่นักเรียนจะเรียนรู้ และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทิศทางที่พึงปรารถนา เป็นพลเมืองที่ดีมีประสิทธิภาพให้แก่สังคมนั้น ผู้สอนจะต้องพิจารณาองค์ประกอบทางด้านพัฒนาการและจิตวิทยาเกี่ยวกับผู้เรียนและการเรียนรู้ด้วย จึงจะสามารถดำเนินการเรียนการสอนให้ประสบผลสำเร็จได้

นักจิตวิทยาได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนในวิชาสังคมศึกษา เช่น เจโรม บรูเนอร์ (Jerome Bruner, 1963) ซึ่งได้แสดงแนวความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการเรียนรู้ของนักเรียนในโปรแกรมสังคมศึกษาระดับประถมศึกษาว่า รูปแบบของการเรียนการสอนอยู่บนพื้นฐานของความคิดรวบยอด 4 ประการด้วยกัน คือ โครงสร้าง ความพร้อม ความคิดแบบหยั่งรู้ และแรงจูงใจ (อ้างถึงในลัดดา ศิลาน้อย , 2534)

โครงสร้าง (Structure) สำหรับความคิดรวบยอดพื้นฐานของวิชา และวิธีการศึกษาวิชานั้น ควรสอนโครงสร้างของวิชาหรือเนื้อหาให้แก่นักเรียน เช่น โครงสร้างของเรื่องประชากรศึกษาซึ่งประกอบไปด้วย การเปลี่ยนแปลงประชากร การเพิ่มประชากร การแก้ไขปัญหาประชากร เมื่อนักเรียนได้รู้โครงสร้างแล้วนักเรียนจะค้นหาวิธีการที่จะแสวงหาข้อมูลปลีกย่อยเอง นักเรียนจะมีความอยากรู้อยากเห็นด้วยตนเอง ไม่ใช่ครูเป็นคนบอกหมด ซึ่งจะช่วยให้นักเรียนเกิดความเข้าใจและสามารถถ่ายโอนการเรียนรู้ได้ง่ายขึ้น

ความพร้อม (Readiness) เจโรม บรูเนอร์ เห็นว่าความพร้อมของนักเรียนทางด้านสติปัญญาเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนการสอน ซึ่งนักเรียนจะต้องได้รับการช่วยเหลือตามขั้นตอนที่ถูกต้อง เช่น การพัฒนาความคิดรวบยอด จากรูปธรรมไปสู่นามธรรมได้อย่างเป็นระบบสำหรับวิธีการที่จะพัฒนาให้นักเรียนพร้อมได้มีอยู่ 3 ประการ

1.การใช้ประสบการณ์ตรง ในการเรียนการสอนด้วยการให้นักเรียนได้ลงมือปฏิบัติหรืออยู่ในเหตุการณ์นั้นจริง ๆ เช่น การใช้สภาพแวดล้อมในชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความพร้อมซึ่งผลการเรียนรู้จะไปได้เร็ว และถูกต้อง

2.การใช้สื่อ การใช้สื่อที่มองเห็นด้วยตา เช่น ภาพยนตร์ รูปภาพ สไลด์ โทรทัศน์ เป็นการนำสถานที่แวดล้อมที่ใกล้ตัวเข้ามาสู่ตัวนักเรียน นักเรียนจะเรียนรู้ได้เร็วขึ้น

3.การเรียนรู้โดยใช้สัญลักษณ์ เป็นการใช้อนุสัญญณ์แทนสภาพของโลกตามความเป็นจริง เช่น แผนที่ บทความ ข้อความในหนังสือ ในเด็กเล็กมีปัญหาเรื่องความเข้าใจ ฉะนั้นจึงต้องอาศัยการแปลความหมายแล้วจึงสรุปให้เข้าใจอีกครั้ง

ความคิดแบบหยั่งรู้ (Intuitive Thinking) การคิดหยั่งรู้จะมีลักษณะที่มีขึ้นในตัวนักเรียนแต่ละคน ซึ่งจะมองโลกในแง่ที่ต่างกัน ครูต้องมีทัศนคติที่ดีเพื่อจะให้นักเรียนได้เปลี่ยนแปลงมองโลกในแง่ดี ครูควรจะยอมให้นักเรียนได้คาดคะเน โดยครูสำรวจความถูกต้องและความเป็นไปได้ในการเรียนการสอนบางครั้งวิธีการไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ทุกอย่างเสมอไป การหยั่งรู้บางครั้งจะเป็นเครื่องมือที่ช่วยแก้ปัญหาได้ ซึ่งอาจเป็นปัญหาที่ซับซ้อนยากที่จะใช้วิธีการตามขั้นตอนได้ ต้องอาศัยการคาดคะเน

แรงจูงใจ (Motivation) นักเรียนแต่ละคนมีความต้องการความสนใจ ไม่เหมือนกัน บางคนสนใจที่จะเรียนในสิ่งที่ครูสอนหรือบางคนไม่ชอบเรียนชอบเล่น ซึ่งเป็นสิ่งที่ครูต้องหาวิธีการที่จะให้นักเรียนพร้อมที่จะเรียนเพราะเป็นบทบาทหน้าที่ของครูที่จะให้ผลการเรียนบรรลุตามจุดประสงค์ ซึ่งครูต้องสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นแก่นักเรียน โดยเฉพาะแรงจูงใจภายในเพราะเมื่อผู้เรียนมีแรงจูงใจภายในความอยากเห็นอยากค้นพบสิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวด้วยตนเองแล้วแรงจูงใจจะมีมากขึ้น ซึ่งครูควรที่จะจัดสิ่งแวดล้อมในห้องเรียนเพื่อให้นักเรียนได้มีโอกาสเรียนรู้ที่ดีได้ และผลของการเรียนรู้ที่ดีจะเป็นรางวัลให้แก่นักเรียน

จากลักษณะธรรมชาติของวิชาสังคมศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ และมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียนได้พัฒนาตนเองให้เป็นพลเมืองดี เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขนั้น เมื่อพิจารณาถึงแนวคิดของนักจิตวิทยาในการเรียนการสอนสังคมศึกษา ซึ่งในที่นี้ คือ เจโรม บรูเนอร์ ได้กล่าวถึง การพัฒนาความคิดรวบยอดของเด็กจากรูปธรรมไปสู่นามธรรม ที่ควรทำและทำ

ได้ดี คือการใช้ประสบการณ์ตรงด้วยการให้นักเรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง โดยการใช้สภาพแวดล้อมในชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความพร้อม ดังนั้นจึงเป็นการสอดคล้องที่จะกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมจากชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเรียนการสอนในวิชาสังคมศึกษา นักเรียนจะเกิดการพัฒนาการที่สังคมต้องการ รวมทั้งเกิดสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนการสอนด้วย แหล่งความรู้วิชาสังคมศึกษา

วิชาสังคมศึกษาเป็นวิชาที่มีเนื้อหาสัมพันธ์กับสังคมรอบๆ โรงเรียนทุกแห่งประกอบด้วยขอบเขตที่ไม่มีที่สิ้นสุดสำหรับนักเรียนที่จะศึกษา ค้นคว้าหาข้อมูลการเรียนการสอนสังคมในปัจจุบัน จึงต้องก้าวเลยจากห้องเรียนไปสู่สังคมภายนอกที่อยู่รอบๆ โรงเรียน เพราะสังคมภายนอกมีทรัพยากรที่พร้อมมูลที่จะให้คำตอบ ให้ประสบการณ์ให้ความจริงแก่ปัญหาข้อสงสัยเรื่องความรู้ในวิชาสังคมศึกษาได้เป็นอย่างดี ซึ่งสังคมภายนอกคือชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั่นเอง (มนัส รัตนดิลก ณ ภูเก็ต : 2526)

ประเภทของแหล่งความรู้

แหล่งความรู้ที่ใช้ในการเรียนการสอนวิชาสังคม แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. แหล่งความรู้ชุมชนเมือง
2. แหล่งความรู้ในท้องถิ่น

1. แหล่งความรู้ชุมชนเมือง

เป็นแหล่งความรู้ที่มีอยู่ตามเมือง เช่น ในอำเภอ ในจังหวัด ในเขตเมืองหลวง ซึ่งมีอยู่มากมายทั่วไป ดังนี้

1.1 วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ทั่วไปจัดเป็นวัสดุที่ไม่ใช่แล้ว นำมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนได้ เช่น กล้องกระดาษ หนังสือพิมพ์ ปฏิทิน ฉลุพลาสติก ขวดนมชนิดต่างๆ ฯลฯ

1.2 บุคคลในชุมชนเมือง เป็นแหล่งความรู้ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียนได้ เพราะเป็นผู้ที่มีความชำนาญเฉพาะ เช่น พ่อค้า นักธุรกิจ พนักงานสหกรณ์ แอร์โฮสเตส นักบิน แพทย์ พยาบาล พนักงานธนาคาร พนักงานเทศบาล ตำรวจ ทหาร ผู้แทนราษฎร เป็นต้น

1.3 สถานที่ในเมือง ได้แก่ อาคารสถานที่ สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้น ในอดีตหรือปัจจุบัน เพื่อแสดงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เรื่องของศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี รวมทั้งเพื่อกิจการของรัฐบาล หรือธุรกิจ เช่น โบราณสถาน พิพิธภัณฑ์ สวนสาธารณะ สวนสัตว์ โรงงานอุตสาหกรรม สถานีตำรวจ ที่ทำการไปรษณีย์ กระทรวงต่างๆ โรงพยาบาล โบสถ์ วัด มัสยิด ฯลฯ

1.4 กิจกรรมที่จัดทำขึ้นในเมือง เป็นกิจกรรมที่ทางเทศบาล ทางรัฐบาลหรือทางเอกชนจัดขึ้นตามวาระสำคัญต่างๆ เป็นประเพณีสืบต่อกันมา เช่น วันสำคัญของชาติ เช่น

วันพ่อแห่งชาติ วันแม่แห่งชาติ วันรัฐธรรมนูญ วันปิยมหาราช วันจักรมงคล วันพืชมงคล กิจกรรมที่จัดขึ้นในวันเหล่านี้เป็นการจัดขึ้นเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณต่อชาติบ้านเมือง ซึ่งกิจกรรมที่จัดขึ้นนี้จะให้ข้อมูลแก่นักเรียนได้อย่างดีในเรื่องของพิธีกรรมในวันสำคัญ สิ่งที่ควรปฏิบัติตนในวันเหล่านั้น เอกลักษณ์ของประเพณีแต่ละชุมชน และวัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดกันมา

2. แหล่งความรู้ในท้องถิ่น

ท้องถิ่นของประเทศไทยนั้นมีลักษณะเป็นสังคมการเกษตร ประชาชนส่วนมากมีอาชีพการเกษตรเป็นอาชีพหลัก แหล่งความรู้ประเภทนี้จึงเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

2.1 วัสดุอุปกรณ์ในท้องถิ่น เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายและมีอยู่ตามท้องถิ่นทั่วไป ซึ่งหาได้ไม่ยากและสามารถนำมาดัดแปลงปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการเรียนการสอนได้ดี เช่น ฟางข้าว ดิน หิน ไม้ไผ่ หล้าเพ็ก ใบไม้ ผักหางนกยูง เป็นต้น

2.2 บุคคลในท้องถิ่น เป็นแหล่งความรู้ที่ใช้บุคคลในท้องถิ่นที่มีความรู้ มีความชำนาญเกี่ยวกับเรื่องที่จะให้นักเรียนได้รับความรู้หรือเพื่อตอบปัญหาข้อสงสัยให้แก่ นักเรียน บุคคลเหล่านี้ ได้แก่ พระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ช่างฝีมือ ชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ ชาวประมง เป็นต้น

2.3 สถานที่ในท้องถิ่น ได้แก่ สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นมาในอดีตจนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้ดี รวมทั้งสถานที่ที่มีอยู่ทั่วไปในท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถาน วัด ไร่ นา สวน เขื่อน ฝาย ป่า ภูเขา ชายทะเล บ่อเลี้ยงปลา เป็นต้น

2.4 กิจกรรมในท้องถิ่น หมายถึงงานประเพณีทางศาสนา และประเพณีที่สำคัญของท้องถิ่น ที่ประชาชนในท้องถิ่นได้ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งสิ่งที่ได้จากกิจกรรมในท้องถิ่นจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเพณี ซึ่งเป็นเอกลักษณ์วัฒนธรรมของท้องถิ่นที่สืบทอดกันมา ในเรื่องของพิธีกรรม การประพฤติปฏิบัติตนในวันเหล่านั้น

ประเภทของแหล่งความรู้วิชาสังคมศึกษา ทั้ง 2 ประเภทนั้น มีประโยชน์ต่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษามาก แต่อยู่ที่การใช้ว่าครูจะมีวิธีการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่การเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาได้อย่างไร ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวนักเรียนและครู

ความสำคัญของแหล่งความรู้วิชาสังคมศึกษา

แหล่งความรู้ในชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ครูควรนำแหล่งความรู้มาใช้กับนักเรียน เนื่องจาก (ภาสินี เปี่ยมพงศ์สานต์ : 2536)

1. ช่วยให้การเรียนและการสอน ได้กลายมาเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทั้งผู้สอนและผู้เรียน เพราะผู้เรียนได้มีโอกาสเรียนผ่านประสบการณ์ตรงหรือเรียนรู้จากแหล่งความรู้เบื้องต้น ไม่ใช่ครูเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แก่นักเรียนเพียงผู้เดียว

2. ชุมชนเป็นแหล่งอำนวยโอกาสที่ดียิ่งต่อกิจกรรมทางสังคม และการพัฒนาทางสติปัญญา ทักษะ และลักษณะนิสัยทางสังคม เช่น ได้ฝึกการคิดวิเคราะห์ วิเคราะห์ การสัมภาษณ์ การสังเกต ความรับผิดชอบ ความร่วมมือ ความเป็นผู้นำ กิริยามารยาท ฯลฯ

3. ช่วยให้โรงเรียนและชุมชน ได้มีความใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น

4. เมื่อนักเรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับชุมชนมากขึ้น ก็จะทำให้เขาสนใจเข้าเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชุมชนมากขึ้น ทำให้เขามีโอกาสพัฒนาตนเองให้เป็นพลเมืองที่ดียิ่งขึ้น

นอกจากนั้น ลัดดา สีลาน้อย (2534) ได้กล่าวถึงความสำคัญของแหล่งความรู้ในชุมชนไว้ว่า

1. เป็นการฝึกให้นักเรียนรู้จักการสังเกต เพื่อค้นหาข้อเท็จจริง การใช้แหล่งความรู้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นสถานที่หรือบุคคลก็ตามการให้นักเรียนได้สังเกต เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งความรู้ นั้น ๆ

2. ทำให้ผู้เรียนคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อม เป็นแนวทางในการปรับตัวเองเข้ากับสภาพแวดล้อม

3. แหล่งความรู้ในชุมชนมีสื่อเกือบทุกชนิดที่นักเรียนสามารถเรียนรู้เสริมประสบการณ์ในเนื้อหาวิชา ตลอดจนการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน ได้ดีในสถานการณ์ที่เกิดจริง

4. แหล่งความรู้ให้ประสบการณ์ตรงแก่นักเรียน ทั้งในด้านพฤติกรรมของมนุษย์ที่อยู่รอบตัวนักเรียน ในเรื่องของบทบาทมนุษย์ที่มีอยู่ในสังคม เช่น การให้นักเรียนได้สัมผัสกับบุคคลอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน

5. แหล่งความรู้ทำให้นักเรียนเกิดความคิดรวบยอดที่ถูกต้องในเนื้อหาวิชา บางครั้งการใช้สื่อชนิดอื่น ๆ ไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหาวิชาได้ดี แต่ถ้าให้นักเรียนออกไปสัมผัสกับของจริงในแหล่งความรู้จะตอบปัญหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

6. ทำให้นักเรียนเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวนักเรียนเอง นักเรียนจะเห็นประโยชน์และคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ยิ่งนักเรียนเคยพบเห็นเสมอแต่ไม่คิดว่าจะนำมาใช้ประโยชน์ต่อการเรียนการสอนได้ และความรู้สึกต่อมาก็คือความรู้สึกรักหวงแหนสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น เมื่อเห็นคนอื่นมาทำลาย

การใช้แหล่งความรู้ในการเรียนการสอนสังคมศึกษานั้น มีความสำคัญต่อการเรียนการสอนต่อเมื่อครูรู้จักเลือกและจัดประสบการณ์ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน

โดยให้นักเรียนศึกษาด้วยตนเองจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง ซึ่งจะเป็นผลในการปรับตัวของนักเรียนต่อไปภายหน้าให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมที่สลับซับซ้อนได้อย่างมีความสุข

ประโยชน์ของแหล่งความรู้ในชุมชน

แหล่งความรู้ในชุมชนมีประโยชน์หลายประการ นักการศึกษาได้กล่าวไว้ดังนี้
(นิพนธ์ สุขปรีดี : 2528)

1. ช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้กับการเรียนการสอน กับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และชีวิตประจำวันของเด็ก เด็กสามารถนำความรู้จากโรงเรียนมาใช้กับชุมชนในชีวิตที่ตนอาศัยอยู่
2. ช่วยให้ครูและนักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ และนำความรู้ที่ได้จากชุมชนมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในห้องเรียน
3. ช่วยแก้ปัญหาให้กับครูเกี่ยวกับการขาดแหล่งความรู้และอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการเรียนการสอน
4. ช่วยให้บทเรียนสนุกสนานน่าสนใจ เพราะเด็กได้ช่วยกิจกรรมและเปลี่ยนบรรยากาศจากสภาพเดิม ๆ ของห้องเรียน
5. เป็นการเปิดโอกาสให้สังคมส่วนอื่นได้มีส่วนร่วมในการให้การศึกษาแก่นักเรียน
6. เป็นการฝึกให้นักเรียนเกิดความคุ้นเคยกับสภาวะแวดล้อมทั้งหลาย เพื่อให้มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และเป็นการส่งเสริมให้นักเรียนได้สัมผัสชีวิตและความเป็นอยู่จริง ๆ ของสังคม

ส่วนภาสินี เปี่ยมพงศ์สานต์ (2536) กล่าวถึงประโยชน์ของแหล่งความรู้ในรูปของข้อสรุปที่ได้จากการใช้แหล่งความรู้

1. ประสบการณ์ในโรงเรียน จะกลายเป็นสิ่งมีความหมายยิ่งขึ้น เพราะประสบการณ์จริงนอกโรงเรียน และสถานการณ์ที่เป็นรูปธรรมจะวางพื้นฐานนำไปสู่การสร้างแนวคิดหลักในการเรียนรู้ของนักเรียน
2. นักเรียนจะปรับตัวเป็นผลเมืองที่ดียิ่งขึ้น เมื่อรู้ว่าเขาได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับประสบการณ์การเรียนรู้ที่มีความหมาย เช่น ถ้าเขาได้เข้าไปช่วยพัฒนาชุมชนให้สะอาดเขาก็จะรู้สึกไม่อยากทิ้งขยะมูลฝอย อยากให้ชุมชนสะอาดน่าอยู่ สิ่งเหล่านี้มีค่ามากกว่าการอ่านหรือการฟังคำสอนจากตำรา เพราะเขาได้ลงมือทำเองและเกิดความรู้สึกขึ้นเอง

ลัดดา ศิลาน้อย (2534) ได้สรุปถึงประโยชน์ของแหล่งความรู้ในชุมชนไว้ว่า

1. ทำให้บทเรียนสนุกสนาน น่าสนใจ นักเรียนได้เปลี่ยนบรรยากาศ การเรียนสังคมศึกษาจะมีชีวิตชีวาไม่น่าเบื่อหน่าย

2. ความรู้ของนักเรียนจะกว้างขวาง มีประสบการณ์หลากหลาย นอกเหนือจากบทเรียน ซึ่งสนองตอบหลักสูตรได้เป็นอย่างดี

3. เป็นการส่งเสริมให้นักเรียนเป็นนักพัฒนาสังคมในอนาคต การที่ได้สัมผัสสภาพความเป็นจริงในสังคมย่อมเกิดแนวคิดในการแก้ไขปรับปรุงพัฒนาให้ชุมชนดีขึ้น เพราะจะทำให้รู้สึกว่าคุณเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน

4. เป็นการทำให้บทเรียนในเนื้อหาสมบูรณ์ขึ้น และในขณะเดียวกันยังเป็นการที่ให้ออกสื่อกิจกรรมในท้องถิ่นให้มีส่วนในการศึกษา

5. ผูกในเรื่องของการสังเกต การค้นคว้า เพราะการสังเกตเป็นแนวทางของการศึกษาที่สำคัญของมนุษย์

6. ผูกฝนให้ผู้เรียนได้คุ้นเคยกับสภาพแวดล้อม รวมทั้งความเข้าใจในสภาพชีวิตในสังคมของประเทศชาติ วัฒนธรรมในชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจอันหนึ่งอันเดียวของคนในชาติ

แหล่งความรู้วิชาสังคมศึกษามีอยู่มากมายแต่มีข้อจำกัดที่ว่าไม่รู้แหล่ง ขาดกำลังเงินไม่รู้วิธีที่จะติดต่อ แต่ทางที่แก้ไขอยู่ที่ครูเองจะต้องมีลักษณะของครูสังคมศึกษาที่ดี ในเรื่องของลักษณะของการสังเกต การศึกษาค้นคว้า ซึ่งประเภทของแหล่งความรู้วิชานั้นมีอยู่มากมายหลายประเภทด้วยกัน

วิธีการใช้แหล่งความรู้

การที่จะใช้แหล่งความรู้สังคมศึกษาให้เกิดผลดีและตรงต่อจุดประสงค์การเรียนการสอนมีวิธีการดังนี้ (ลัดดา ศีลาน้อย : 2534)

1. การวางแผน

การวางแผนการศึกษาแหล่งความรู้สังคมศึกษา เพื่อเป็นการเตรียมการดำเนินงานให้ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีคุณค่าแก่การเรียนการสอน มีวิธีดังนี้

1. วางหลักการก่อนว่าจะใช้แหล่งความรู้ชนิดใดเพื่อให้สอดคล้องตรงกับจุดประสงค์มากที่สุด เช่น ใช้สถานที่ บุคคล วัสดุ หรือกิจกรรมในชุมชน

2. เตรียมการเรื่องสวัสดิการอื่น ๆ เช่น ยาเพื่อใช้ในการปฐมพยาบาลเบื้องต้น สถานที่พักผ่อน ห้องสุขา ด้วยการสำรวจสอบถามเจ้าของสถานที่ที่จะไปศึกษา

3. การศึกษาจากแหล่งความรู้นี้จะใช้วิธีการใดบ้างในการให้ได้คำตอบมา เช่น การสำรวจ การสอบถาม การสัมภาษณ์

4. ระยะเวลาในการศึกษาแหล่งข้อมูลใช้ระยะเวลาประมาณสักเท่าไร มากเกินไปหรือไม่ จะจำกัดเวลาอย่างไร

5. ในกรณีที่ต้องไปไกลจากโรงเรียนที่ใช้ระยะเวลาการเดินทาง ต้องติดต่อเรื่องยานพาหนะ รายละเอียดของกำหนดการเดินทาง เส้นทางที่จะไป ระยะเวลา

6. ขออนุญาตจากผู้บริหารโรงเรียน เขียนรายละเอียดของการเดินทางไปศึกษาแหล่งความรู้ ตารางเวลา ยานพาหนะ รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่าย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7. ทำหนังสือขออนุญาตผู้ปกครองให้ชัดเจน พร้อมทั้งแนบรายละเอียด เช่น โครงการกำหนดการแนบไปด้วย

8. เตรียมคำถาม อุปกรณ์ที่ช่วยให้การไปศึกษาครั้งนี้ดำเนินไปได้ด้วยดี พร้อมทั้งส่งหัวข้อที่ต้องการให้นักเรียนทราบรายละเอียดไปยังสถานที่ที่จะไปศึกษา รวมทั้งแนบรายละเอียดอื่น ๆ เช่น โครงการ กำหนดการเดินทาง จำนวนนักเรียน วันเวลา สถานที่ที่จะไปถึง

9. กำหนดวิธีการประพุดติปฏิบัติตนในการศึกษาแหล่งความรู้ เช่น ระเบียบวินัยการแต่งกายที่เหมาะสม การเลือกตัวแทนกล่าวขอบคุณแทนเพื่อนนักเรียน อุปกรณ์ที่ต้องใช้ เช่น สมุด ปากกา น้ำดื่ม กล้องถ่ายรูป

10. ปูพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับเรื่องแหล่งความรู้ นั้น ๆ โดยใช้ภาพถ่าย ภาพโปสเตอร์ สไลด์ วิดิทัศน์ เป็นการสร้างความสนใจให้แก่นักเรียน

11. หลังจากการใช้แหล่งความรู้แล้วอาจจะมีข้อบกพร่องที่ควรแก้ไข เพราะฉะนั้นครูจะต้องเตรียมแบบประเมินผลของการศึกษาแหล่งความรู้ด้วย เพื่อจะทำให้การใช้แหล่งความรู้มีรูปแบบที่สมบูรณ์

2. วิธีการดำเนินงาน

วิธีการดำเนินการใช้แหล่งความรู้วิชาสังคมศึกษานั้น มีวิธีการดำเนินงานโดยแยกตามประเภทของแหล่งความรู้ ดังนี้

แหล่งความรู้ประเภทวัสดุ อุปกรณ์ มีวิธีการใช้ ได้แก่

1. การเก็บวัสดุ อุปกรณ์ เหลือใช้นำมาดัดแปลงใช้เป็นสื่อประกอบการเรียนการสอน
2. การขอยืมวัสดุ อุปกรณ์ ในชุมชนมาใช้ประกอบการสอน เพราะชุมชนบางแห่งจะมีสื่อที่สามารถให้ความรู้เนื้อหาในวิชาเป็นอย่างดี

แหล่งความรู้จากบุคคล มีวิธีการดำเนินงานดังนี้

1. การเชิญบุคคลมาเป็นวิทยากรในโรงเรียน สำหรับวิทยากรที่เชิญมาจะเป็นผู้ที่มีความสามารถ และเกี่ยวข้องกับเนื้อหาวิชา เช่น พ่อค้า นักธุรกิจ ชาวสวน ชาวนา แพทย์ พยาบาล บุรุษไปรษณีย์ ผู้แทนราษฎร เป็นต้น

2. การสัมภาษณ์บุคคล บางครั้งบุคคลที่มีอยู่ในชุมชนไม่สามารถจะเข้ามาให้ความรู้แก่นักเรียนได้ นักเรียนต้องออกไปหาบุคคลในชุมชนด้วยตนเอง จากการสัมภาษณ์ เช่น พนักงานกวาดถนน คนชรา เป็นต้น

แหล่งความรู้สถานที่

แหล่งความรู้ประเภทนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ไกลจากสถานศึกษาต้องอาศัยการเดินทางซึ่งบางสถานที่อยู่ไกลไกลแตกต่างกัน แต่ถ้าสถานที่นั้นสามารถตอบปัญหาและให้คุณค่าแก่การเรียนการสอนมากพอก็จำเป็นต้องนำนักเรียนไปศึกษา เพื่อผลประโยชน์แก่นักเรียน

ในการใช้แหล่งความรู้ในการเรียนการสอนจำเป็นต้องมีวิธีการดำเนินการตามขั้นตอนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้การเรียนการสอนบรรลุผลตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และของการสอนแต่ละครั้ง จากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการสอนโดยใช้แหล่งชุมชนที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าไม่ได้ระบุเฉพาะเจาะจงถึงขั้นตอน แต่กล่าวในลักษณะภาพรวม เพราะฉะนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงขอสรุปการสอนโดยใช้แหล่งชุมชนในเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นการสอนที่ผู้สอนได้วางแผนร่วมกันระหว่างครูและนักเรียน ที่จะใช้แหล่งความรู้ที่มีอยู่ในจังหวัดขอนแก่น ได้แก่ บุคคล สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ที่สัมพันธ์กับเนื้อหา โดยคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่จะได้รับ และความสะดวกของการเดินทาง ซึ่งวิธีการที่ใช้ในการศึกษาจากแหล่งความรู้ครั้งนี้ ได้แก่ ศึกษาออกสถานที่ เจริญวิทยากรในชุมชน สำรวจสถานที่ในชุมชน และการขอยืมวัสดุอุปกรณ์ในชุมชน ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นนำเสนอ เป็นขั้นที่ทำความตกลงร่วมกันระหว่างครูและนักเรียนในการนำเสนอปัญหาด้วยเทคนิควิธีการและสื่อ ในขั้นนี้ใช้วิธีการแบ่งกลุ่มเพื่อเตรียมศึกษาค้นคว้ามีการเลือกประธานกลุ่ม เลขานุการกลุ่ม เพื่อให้เกิดความร่วมมือภายในกลุ่ม

ขั้นที่ 2 ขั้นกำหนดจุดประสงค์ ครูและนักเรียนร่วมกันกำหนดปัญหา กำหนดวิธีการและวัตถุประสงค์ของการใช้แหล่งความรู้ ในครั้งนี้

ขั้นที่ 3 ขั้นวางแผน เป็นขั้นที่ครูและนักเรียนร่วมกันเพื่อ

3.1 จัดเตรียมคำถาม และปัญหาให้สอดคล้องกับการกำหนดในวัตถุประสงค์

3.2 จัดวางกฎระเบียบในการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งความรู้ในชุมชน

ขั้นที่ 4 ขั้นดำเนินงาน เป็นขั้นที่ปฏิบัติตามแบบที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 5 ขั้นประเมินผล จากการสรุปตามขั้นตอนของการดำเนินงานด้วยการอภิปรายจัดทำรายงาน จัดนิทรรศการ ฯลฯ

บทบาทของครูในการสอนครั้งนี้ ครูมีหน้าที่วางแผน จัดระบบการติดต่อแหล่งความรู้ที่มีอยู่ในจังหวัดขอนแก่น ยานพาหนะสำหรับเดินทาง ร่วมมือกับนักเรียนในการวางแผน

การใช้แหล่งความรู้ ข้อมูลเบื้องต้นในรูปของคำถามที่จะใช้ในการซักถาม สัมภาษณ์ ในขณะที่นักเรียนปฏิบัติกิจกรรม ครูคอยดูแล ให้คำแนะนำเมื่อเกิดปัญหา

บทบาทของนักเรียน นักเรียนอยู่ในลักษณะของความเป็นศูนย์กลางแห่งการปฏิบัติมีหน้าที่เสนอความคิดเห็นการใช้แหล่งความรู้ ซักถามเมื่อเกิดข้อสงสัย อภิปราย เพื่อกำหนดระเบียบในการศึกษาหาความรู้ ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่ร่วมกันเสนอ

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research)

ซูเบอร์ - สเตอริท (Zuber - Sterritt : 1991) สรุปถึงการวิจัยเชิงปฏิบัติการในลักษณะของกิจกรรมที่หลากหลายว่า

1. ร่วมมือในการสืบสวนสอบสวนปัญหา
2. สะท้อนผลการปฏิบัติการโดยผู้ปฏิบัติ
3. อธิบายข้อค้นพบและเผยแพร่
4. ประเมินผลการปฏิบัติการของตน
5. มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและดำเนินการพัฒนากิจกรรม

เคมมิส และ แมคทาตากาท (Kemmis and Mc Taggart : 1988) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นรูปแบบของวิธีการศึกษาแบบส่องสะท้อนตนเองเป็นหมู่คณะของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในสถานการณ์ทางสังคม เพื่อต้องการที่จะพัฒนาหาลักษณะที่ชอบธรรม และความชอบด้วยเหตุผลของวิธีการปฏิบัติงาน เพื่อให้ได้รูปแบบหรือแนวทางไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพการปฏิบัติงาน ให้สอดคล้องกับภาวะทางสังคม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิจัยประเภทหนึ่ง ซึ่งใช้กระบวนการปฏิบัติงานอย่างมีระบบ ผู้วิจัยและผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ และวิเคราะห์วิจารณ์ผลการปฏิบัติจากการใช้วงจร 4 ขั้นตอนคือ การวางแผนการลงมือกระทำจริง การสังเกต และการสะท้อน การปฏิบัติการดำเนินการต่อเนื่องไปจะนำไปสู่การปรับแผนเข้าสู่วงจรใหม่ จนกว่าจะได้ข้อสรุปที่แก้ปัญหานั้นได้จริง หรือพัฒนาสภาพการของสิ่งที่ศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนารูปแบบการดำเนินงาน และการสอน ทั้งนี้เพราะ (ส.วาสนา ปวาลพฤกษ์ : 2535)

1. เกิดความแจ่มแจ้งตั้งแต่เริ่มต้นว่า กระบวนการวิจัยปฏิบัติการจะดำเนินการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติงานของแต่ละคน เป็นการศึกษาที่จะวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ

2. ส่งเสริมความร่วมมือในการพัฒนาวิธีการที่สมเหตุสมผลที่กำลังดำเนินการอยู่ และเพื่อผลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกัน

3. เกิดการค้นคว้าหาความรู้โดยความร่วมมือระหว่างกันในโครงการ มากกว่าที่จะเป็นกระบวนการส่วนตัว และใช้ความหยิ่งรู้เอาเอง

4. เกิดความแจ่มแจ้งในผลที่ตามมา และการขยายขอบเขตของงาน

5. การนิยามประเด็นต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น เนื่องจากการที่เราจะอธิบายโครงการให้คนอื่นเข้าใจได้นั้น ตัวเราเองต้องแจ่มแจ้งในแนวความคิดของตนเองก่อน

6. เกิดขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงาน และร่วมใจกันสนับสนุนงาน

7. มีการช่วยเหลือกันและเกิดการคิดถึงส่วนรวมเป็นหลักในการที่จะสร้างสรรค์

8. เห็นผลสะท้อนจากการปฏิบัติงานหลาย ๆ ด้าน เกี่ยวกับผลของการปฏิบัติ

วิธีการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

กระบวนการวิจัยนี้เมื่อกล่าวถึงในเชิงนำไปเพื่อพัฒนาและปรับปรุงสภาพการเรียนการสอนจริงในโรงเรียน มีวิธีดำเนินการตามวงจรของการวิจัย (action research spiral) ดังนี้ (Kemmis & Mc Taggart : 1990 อ้างถึงใน ยาใจ พงษ์บริบูรณ์ , 2537)

ขั้นที่ 1 ขั้นวางแผน (Plan) เริ่มต้นด้วยการสำรวจปัญหาสำคัญที่ต้องการให้มีการแก้ไข ครูและผู้ที่เกี่ยวข้องอาจครูอื่น ๆ ที่สอนร่วมกัน นักเรียน ผู้ปกครอง และ/หรือผู้บริหาร วางแผนพร้อมกันสำรวจสภาพการณ์ของปัญหาว่ามีอย่างไร ปัญหาที่ต้องการแก้ไขคืออะไร ปัญหานั้นเกี่ยวข้องกับใครบ้าง วิธีการแก้ไขจะเป็นในรูปใดบ้างจะต้องปฏิบัติอย่างไร การปฏิบัติการแก้ไขจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องใดบ้าง เช่น ครูต้องเปลี่ยนวิธีใช้คำถามในชั้นเรียน นักเรียนต้องทำงานเป็นกลุ่ม เนื้อหาบางหัวข้อในแบบเรียนจะต้องตัดทอนหรือขยายความเพิ่มเติม ผู้บริหารต้องรับทราบการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง และให้การสนับสนุน เป็นต้น ในขั้นของการวางแผนจะมีการปรึกษาร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้อง การใช้แนวคิดวิเคราะห์สิ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาในรูปแบบต่อไปนี้จะช่วยให้มองเห็นสภาพการณ์ของปัญหาชัดเจนขึ้น

ขั้นที่ 2 ขั้นปฏิบัติการ (Act) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมในขั้นวางแผนงานมาดำเนินการ เมื่อลงมือปฏิบัติการใช้การวิเคราะห์วิจารณ์ประกอบไปด้วย โดยรับฟังจากผู้ร่วมวิจัย หรือ ผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ จากการปฏิบัติจะเป็นข้อมูลย้อนกลับว่า แผนที่วางไว้ อย่างสมเหตุสมผลนั้นปฏิบัติได้จริงมากน้อยเพียงใด และอาจจะมีอุปสรรคอื่น ๆ มาเกี่ยวข้อง โดยไม่คาดคิด ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (เช่น ถูกต่อต้านโดยผู้บริหาร หรือ โดยนักเรียน) ฉะนั้นแผนงานที่กำหนดไว้อาจจะยืดหยุ่นได้ นั่นคือการปฏิบัติการควรมี

ลักษณะเป็น fluid and dynamic โดยผู้วิจัยต้องใช้วิจารณญาณ และการตัดสินใจที่เหมาะสม และมุ่งต่อการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ด้วย

ขั้นที่ 3 ขั้นสังเกตการณ์ (observe) ขณะที่การวิจัยดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนที่วางไว้ เป็นเรื่องแน่นอนว่าในสภาพการณ์จริงนั้นต้องมีความราบรื่น อุปสรรค และข้อขัดข้อง บางประการ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องใช้การสังเกตการณ์ควบคู่ไปด้วย ใช้การสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างระมัดระวังด้วยความใจกว้าง (นั่นคือเปิดใจรับฟังความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้อง) พร้อมกับการจดบันทึกสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งที่คาดหวังและไม่ได้คาดหวัง สิ่งที่ต้องทำการสังเกตคือ กระบวนการของการปฏิบัติการ (the action process) ผลของการปฏิบัติการ (the effects of action) ซึ่งอาจเกิดโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ดี และสภาพการณ์แวดล้อมและข้อจำกัดของการปฏิบัติการ (the circumstances and constraints)

การสังเกตนี้รวมถึงการรวบรวมผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติทั้งโดยการเห็นด้วยตา การได้ฟัง และการใช้เครื่องมือ แบบทดสอบวัดผลออกมาในเชิงตัวเลข หรือใช้แบบสำรวจ แบบสอบถามวัดสิ่งที่ต้องการทราบความเปลี่ยนแปลงด้วย

ขั้นที่ 4 ขั้นการสะท้อนการปฏิบัติ (Reflect) ขั้นสุดท้ายของวงจรการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการคือการประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการ ปัญหาหรือสิ่งที่เป็นข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติการ ผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องจะต้องตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในแง่มุมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของโรงเรียน และของระบบการศึกษาที่ประกอบกันอยู่ โดยผ่านการถก - อภิปรายปัญหา การประเมินโดยกลุ่มจะทำให้ได้แนวทางการพัฒนาขั้นตอนการดำเนินงาน และเป็นพื้นฐานข้อมูลที่น่าไปสู่การปรับปรุงและการวางแผนการปฏิบัติต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในด้านงานวิจัยในเรื่องของแหล่งความรู้ในชุมชนนั้น ลัดดา ศิลาน้อย (2530) ได้วิจัยเชิงทดลอง โดยศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและเจตคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ด้วยการใช้กิจกรรมในแหล่งชุมชนเปรียบเทียบกับ การสอนตามแนวของหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชา สังคมศึกษาระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ส่วนงานวิจัยของผู้วิจัยอื่นๆ ที่พบ จะอยู่ในลักษณะของการวิจัยเชิงสำรวจ ซึ่ง สมศักดิ์ รัตนธรรมธาดา (2531) ได้ศึกษาเปรียบเทียบการใช้แหล่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประกอบการเรียนการสอนของครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษาที่มีเพศต่างกัน ผลการวิจัย พบว่า

1.สถานภาพทั่วไปของครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาสังคมศึกษา ในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 7 เพศชายและหญิงไม่แตกต่างกัน

2.ครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาสังคมศึกษา เพศชายและเพศหญิง จัดกิจกรรมการเรียนการสอนในการใช้แหล่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

3.ครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาสังคมศึกษา เพศชายและเพศหญิง จัดทัศนศึกษาแหล่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

4.ปัญหาอุปสรรคในการจัดกิจกรรม การใช้แหล่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อประกอบการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษา ในโรงเรียนมัธยมศึกษาเขตการศึกษา 7 ในเรื่องระเบียบการต่าง ๆ ในการพานักเรียนศึกษานอกสถานที่ที่มีมากเกินไป ไม่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาแหล่งวิชาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และไม่มีค่าใช้จ่ายสำหรับวิทยากรท้องถิ่น

5.ครู อาจารย์ ผู้สอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนมัธยมศึกษา เขตการศึกษา 7 ทั้งเพศชายและเพศหญิง มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยการใช้แหล่งกิจกรรมทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาประกอบการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย

ต่อมา ประพนธ์ จันทรัตน์ (2533) ได้ทำการวิจัย เรื่องการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในงานวิชาการ โรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 2 ผลการวิจัยพบว่า ทรัพยากรท้องถิ่นที่โรงเรียนส่วนใหญ่นำมาใช้ ประเภททรัพยากรบุคคลได้แก่ ศึกษานิเทศก์ ครู อาจารย์โรงเรียนอื่น ๆ และผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ประเภทวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้นได้แก่ สถานประกอบการและห้องสมุด ประเภททรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ดิน หิน แร่ และ วนอุทยาน ลักษณะการใช้ทรัพยากรบุคคลจะอยู่ในรูปของการขอคำปรึกษาหารือ ข้อเสนอแนะ ขอยืมเอกสารทางวิชาการ ส่วนทรัพยากรวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้นจะอยู่ในลักษณะมอบหมายงานให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าศึกษาข้อความรู้ด้วยตนเอง ยืมเอกสารวิชาการและให้ครูนักเรียนไปร่วมกิจกรรม สำหรับทรัพยากรธรรมชาติใช้ลักษณะเป็นวัสดุอุปกรณ์การเรียนการสอนและการศึกษานอกสถานที่ ทรัพยากรทางสังคมใช้ในลักษณะให้นักเรียนไปร่วมกิจกรรม และนำข้อมูลมาจัดนิทรรศการ ปัญหาการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นที่โรงเรียนประสบได้แก่ระยะทางไกลปริมาณมีน้อย ทรัพยากรบางอย่างขาดการอนุรักษ์ คุณภาพไม่เป็นแบบที่ดี ปัญหาในการดำเนินการใช้ ได้แก่ การขาดงบประมาณ และข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรและปัญหาความปลอดภัย พิษญา นันทวิเชตพงษ์ (2536) ได้ทำการวิจัย เรื่องการใช้แหล่งชุมชนประกอบการเรียนการสอนวิชาสังคมศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่าแหล่งชุมชนที่ครูใช้มากที่สุด คือห้องสมุดโรงเรียน ครูใช้แหล่งชุมชนในเวลาเรียน วิธีการที่ครูใช้คือให้นักเรียนแสดง

ความคิดเห็นเกี่ยวกับแหล่งชุมชน ค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม และการสำรวจชุมชน กิจกรรมก่อนการใช้แหล่งชุมชน คือ ครูและนักเรียนวางแผนเพื่อการใช้ประโยชน์จากแหล่งชุมชน กิจกรรมหลังการใช้แหล่งชุมชน คือ การสรุปพร้อมกันและการอภิปรายพร้อมกัน ปัญหาในการใช้แหล่งชุมชนคือผู้ปกครองไม่สนับสนุนระเบียบการนำนักเรียนไปศึกษานอกสถานที่ ไม่คล่องตัว ไม่มีค่าใช้จ่ายในการใช้แหล่งชุมชน ครูส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการใช้แหล่งชุมชนในการสอนวิชาสังคมศึกษา

และในการศึกษาของ Harris (1982) ได้นำการวิจัยเรื่องการศึกษาการเลือกใช้ประโยชน์จากแหล่งความรู้ในชุมชนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในชนบท วัตถุประสงค์เพื่อเตรียมการเลือกใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนและบริเวณใกล้เคียงมาใช้ในการเรียนการสอน รวมทั้งบุคลากรที่น่าสนใจที่นักเรียนต้องการศึกษา รวมทั้งศึกษาประโยชน์ที่จะได้รับ และศึกษาถึงการพัฒนาการบริหารการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชน โดยการวิเคราะห์ถึงผลของการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนเรื่องความเหมาะสมในการใช้ประโยชน์ชุมชน บุคคล การเตรียมการใช้แหล่งชุมชน โดยมีการเตรียมกรอบการศึกษาในชุมชนด้วย พบว่านักเรียนที่ถูกคัดเลือกมา มี 2 กลุ่ม กลุ่มแรกทำการศึกษาเกี่ยวกับ การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชน วิทยาการ การศึกษานอกสถานที่ การฝึกภาคสนาม กลุ่มที่สองเป็นกลุ่มของนักเรียนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้น ๆ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับบุคคลและสิ่งอำนวยความสะดวกของชุมชน ซึ่งนักเรียนทั้ง 2 กลุ่ม ประสบผลสำเร็จ ในการจัดประสบการณ์ในด้านของการเตรียมเกี่ยวกับแบบทดสอบ การใช้แบบทดสอบ ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนที่นักเรียนร่วมกันเลือกใช้ในการเรียนการสอน ส่วน Inderiyanto (1993) ได้ทำการวิจัยเรื่องการสอนสนับสนุนของบ้านและแหล่งความรู้ในชุมชนที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในชั้นประถมศึกษา ในประเทศอินโดนีเซีย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลของบ้านและแหล่งความรู้ในชุมชนที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียน ผู้ปกครอง ครู และผู้นำชุมชน จาก 3 จังหวัดในประเทศ คือ ซาลาตะวันต ก ซาลาเวซีใต้ และนูซาเทวการาตะวันต ผลการวิจัยพบว่า บ้านและแหล่งความรู้ในชุมชนมีความสำคัญต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน ในเรื่องของการจัดหาหนังสือเรียน การดูแลเรื่องบ้านเพื่อเปรียบเทียบระหว่าง 3 กลุ่ม ตัวอย่างพบว่าไม่มีรูปแบบที่ตายตัวในเรื่องของผลกระทบที่ได้จากบ้านหรือแหล่งความรู้ใน ชุมชน แต่เมื่อแหล่งชุมชนใดก็ตามที่ได้รับความร่วมมือจากบ้าน และแหล่งชุมชนน้อย ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนจะต่ำ เช่นในเขตของซาลาตะวันต และซาลาเวซีใต้ นักเรียนจะมีผลสัมฤทธิ์ในการเรียนดีกว่านูซาเทวการาตะวันต เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากบ้านและแหล่งชุมชนมากกว่า

แหล่งความรู้ในชุมชนจากงานวิจัยแสดงให้เห็นว่า แหล่งชุมชนมีความสำคัญต่อการเรียนเป็นอย่างยิ่ง มีส่วนสำคัญที่จะให้ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนดีขึ้นถ้าได้รับความร่วมมือ การสนับสนุน อย่างจริงจังจากแหล่งความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน ประเภทของแหล่งความรู้สรุปได้ เป็น 3 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ แหล่งความรู้บุคคลที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านมีความรู้ความสามารถในเนื้อหา แหล่งความรู้ประเภทสถานที่ เช่น สถานที่ทางธรรมชาติ และสถานที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น แหล่งความรู้ประเภทวัสดุอุปกรณ์ เช่น เอกสาร สื่อ สิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ เช่น ดิน หิน การใช้แหล่งความรู้ในชุมชนมีวิธีการใช้อยู่หลายวิธีการ เช่น การเชิญวิทยากร การสำรวจ การศึกษานอกสถานที่ การสัมภาษณ์ การขอยืมวัสดุอุปกรณ์ ในการใช้แต่ละครั้งครูจะต้องวางแผนการใช้ให้ดีเพื่อให้ได้ประโยชน์คุ้มค่า หลังการใช้ต้องมีการสรุปประเมินผล ในแหล่งความรู้ในชุมชน ส่วนใหญ่ค่อนข้างน้อย เนื่องจากประสบปัญหาในด้านของการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ

แต่ในการนำแหล่งความรู้มาใช้ในการเรียนการสอนจัดเป็นประสบการณ์ตรงที่มีคุณค่า ช่วยให้การเรียนการสอนประสบผลสำเร็จ เพราะนักเรียนได้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นการวิจัยครั้งนี้จะพบความแตกต่างของงานวิจัยในรูปของการใช้แหล่งความรู้ในการเรียนการสอนก็ตาม คณะผู้วิจัยเห็นว่าถ้าได้นำแหล่งความรู้ในชุมชนมาใช้ในการเรียนการสอน โดยกำหนดรูปแบบให้ถูกต้องและชัดเจน รวมทั้งได้ใช้กระบวนการวิจัยในรูปของวิจัยเชิงปฏิบัติการมาใช้ร่วมกับการวิจัยในครั้งนี้ จะส่งผลให้รูปแบบการสอนโดยใช้แหล่งชุมชนมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนที่สูงสุด

ซึ่งงานวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ทางผู้วิจัยได้รวบรวมมาเพื่อสนับสนุน ได้แก่

Selener (1992) ได้ศึกษารูปแบบที่จะนำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยมุ่งหวังให้มีการพัฒนาความร่วมมือในชุมชนให้ดีขึ้น โดยใช้วิธีการ 4 วิธีที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามแนวทางของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ พบว่า วิธีการทั้ง 4 ได้แก่ การวิจัยที่เข้าร่วมในการพัฒนาชุมชน การใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการกับองค์กร การใช้วิจัยเชิงปฏิบัติการในโรงเรียน และการให้ผู้รับเลี้ยงเด็กเข้าร่วมในการวิจัย ซึ่งวิธีวิจัยทั้ง 4 วิธี มีศักยภาพที่จะให้อำนาจและบริการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ส่วน Winner (1993) ได้ศึกษาปัจจัยต่าง ๆ ที่จะส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาการเรียนการสอนกับผู้เรียนในโรงเรียน ก็นอนโดยใช้ปัจจัยต่าง ๆ ให้หัวข้อเรื่องการออกแบบและการส่งเสริมโครงการอ่านออกเขียนได้ให้เป็นผลสำเร็จใน โรงเรียนกนินอนสำหรับเด็กผิวดำในแอฟริกาใต้ และได้้นำการวิจัยเชิงปฏิบัติการและการวิเคราะห์เชิงคุณภาพมาเป็นแนวทางในการออกแบบโครงการ โดยในการวิเคราะห์ข้อมูลแสดงให้เห็นว่าโครงการนี้ได้พัฒนาหลาย ๆ ด้าน เช่น

จัดให้มีหนังสือเพิ่มขึ้น เพิ่มการเล่านิทาน และอ่านนิทานมากขึ้น ปรับปรุงประสบการณ์ในการเล่นละครให้มากขึ้น ทำให้เกิดความมั่นใจแก่ผู้ควบคุมและเจ้าของโรงเรียน และการสร้างความเชื่อมั่นสำหรับผู้ดูแลเด็ก ผลการวิจัยพบว่า โครงการนี้ได้พัฒนาการอ่านออกเขียนได้ให้แก่เด็ก ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งโครงการนี้ได้แพร่หลายไปสู่การจัดระบบสำหรับโรงเรียนกึ่งนอกรหลายแห่งในแอฟริกาใต้ และ Murray (1993) ได้ทำการศึกษาเรื่อง วิธีการสอนแบบ Freireian ในห้องเรียนของวิทยาลัยซึ่งเป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้เพื่อตรวจสอบกระบวนการทางการศึกษา โดยใช้วิธีการสอนด้วยการสนทนา การสอนแบบวิเคราะห์อันเป็นการสอนพื้นฐานของทักษะการเขียน ในการศึกษาระดับวิทยาลัยให้กับนักศึกษาชายในระดับชั้นปีที่หนึ่ง เพื่อที่จะจัดเตรียมทักษะตามจุดประสงค์ และจะช่วยให้ นักศึกษาเกิดความเข้าใจ รู้จักฝึกการพิจารณาไตร่ตรอง และลงมือปฏิบัติซึ่งเป็นทักษะส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต ผลปรากฏว่า นักศึกษาและผู้ที่เกี่ยวข้องโครงการได้รับการพัฒนาทักษะ และคุณสมบัติ อื่น ๆ ให้ดีขึ้นได้อย่างค่อยเป็นค่อยไป และผู้เข้าร่วมโครงการทุกคนมีความพึงพอใจที่ได้เข้าร่วมในโครงการวิจัยนี้